

„Isten országa köztetek van”

JAKAB ATTILA

1966-ban született Csíkszeredán. Egyetemi tanulmányokat folytatott a Gyulafehérvári Hittudományi Főiskolán, 1998-ban doktorált a Strasbourgi Egyetem Katolikus Teológiai Fakultásán. Tanársegédként dolgozott a Genfi Egyetem Protestáns Teológiai Fakultásán. Szakterülete az ókeresztény kor története és az egyházszervezet intézményes fejlődése. Levelező tagja az apokrif iratokkal foglalkozó nemzetközi egyesületnek és tagja a Nemzetközi Patrológiai Szövetségnek.

Isten uralmának eszméje

Az újszövetségi iratokban szereplő *Isten országa* (vagy királysága; *baszileia tou theou*) kifejezés gyökerei nagyon messzire nyúlnak vissza a történelemben. Ha a különböző mezopotámiai és kánaáni vallási hagyományokat figyelmen kívül hagyjuk is, a zsidó nép kulturális örökségét képező iratgyűjtemény áttekintése elengedhetetlen.

A zsidó Biblia (vagy keresztény Ószövetség) arról tanúskodik, hogy az Úr (Jahve) királyságának a gondolata csak fokozatosan kristályosodott ki, elsősorban a kizárólagos egyistenimádat és egyistenhit felé lépcsőzetesen fejlődő és a judaizmust ténylegesen meghatározó déli királyság — Júda — vallási hagyományában. Nem kétséges, hogy a két országrészben (Izrael és Júda) fennálló királyi intézmény nem igazán tette szükségessé Jahve királyságának és uralmának a kihangsúlyozását, jóllehet az iratok tanúskodnak a korabeli viszonyok között az ország megszervezéséhez elengedhetetlenül szükséges királyi intézményrendszert ellenző irányzatról. Feltehetően ez a szemléletmód húzódik meg a Kr. e. 722-ben elpusztult Izrael (északi ország) királyi dinasztiáinak eléggé általános elítélése mögött is. A Júdát szinte folyamatos vazallusságban tartó és Jahve akaratát rendszeresen figyelmen kívül hagyó izraeli királyok ugyanis az elkerülendő ellenpélda szerepét töltik be a júdeai királyság elsősorban vallási megújhódásán fáradozó Ezekias (Kr. e. 727–698), de különösképpen Jozija (Kr. e. 639–609) király számára. Így nyer mindinkább teret az a gondolat, hogy a Dávid házából való király csupán Jahve helytartója, a kiválasztott nép fölötti uralom csakis Istent illeti meg, aki az ő népe tényleges királya és egyben az erkölcsi törvény biztosítója.

Jozija utódai vallási téren nem követték elődjük példáját. A több mint egy évszázados erőfeszítések azonban, amelyek az ország nemzeti és vallási egységének a megvalósítására irányultak, lehetővé tették, hogy a jeruzsálemi templom és az ország pusztulása (Kr. e. 587–586), valamint a vallási és a társadalmi rend szétzilálása után a babilóniaiak által fogságba hurcolt zsidó népréteg erőt meríthessen a túlélésre és a fennmaradásra. Reményük forrása épp Isten uralmának az eszméjében kereshető. Ekkor kristályosodott ki ugyanis az a gondolat, hogy Jahve az egyedül igaz Isten, ő mindenek teremtője és az összes földi királyságok ura, aki majd visszavezeti az ő népét, és helyreállítja

az országot, aki szabadulást hoz és békét teremt. Ez a gondolat fokozatosan sokrétű eszmerendszerré terebélyesedett, amelyben a zsidó nép különböző birodalmi fennhatóságok alá tartozása kétségtelenül meghatározó jelentőségű. A hellenista korban kibontakozó apokaliptikus irodalom egy olyan irányzatról tudósít, amelyben fontos szerepet játszanak a szóteriológiai és eszkatologikus eszmék. E messianisztikus eszméket hordozó irányzaton belül két fontosabb irányvonalat kell megkülönböztetni. Az egyik az egyéni sorsra fekteti a hangsúlyt az eljövendő „Mennyei királyságban”; a másik ellenben egy végső, földi királyságban és Izrael országának a helyreállításában reménykedik, ahol béke és igazság lesz a szegények és az elnyomottak osztályrésze. Érdeemes azt is megjegyezni, hogy míg a zsidó Biblia görög fordítása (a *Septuaginta*) és más, a hellenista zsidó közösségekben keletkezett iratok élnek az „Isten királysága” kifejezéssel, addig a *baszileia tou theou* Josephus Flaviusnál nem fordul elő, és Alexandriai Philón is csak körültekintően és ritkán használja. Igaz, mindketten a római hatalom kegyeit élvezték. Dióhéjban és vázlatosan ez tehát az a kulturális, vallási háttér, amelybe beágyazódik a názareti Jézus élete, működése és tanítása.

A Mennyei ország a Máté szerinti evangéliumban

Amennyiben az újszövetségi iratokat vizsgáljuk, soha nem szabad szem elől téveszteni azt a tényt, hogy ezek a húsvéti események (Jézus szenvedése, halála és feltámadása) fényében születtek. Ez elsősorban azt jelenti, hogy ezek az iratok az első, Jézus(-Krisztus)t követő nemzedék hitét és a saját hitük tükrében újraértelmezett visszaemlékezéseket tartalmazzák. Ez a nemzedék és ezek a visszaemlékezések pedig egyértelműen a korabeli zsidó társadalmi és vallási helyzethez kapcsolódnak. A római fennhatóság alá tartozó Palesztinában ugyanis a Kr. u.-i első században gyakori jelenség a prófétai személyiségek fellépése, hiszen a nép körében él a szabadulás utáni erős vágyakozás. Szinte biztosra vehető tehát, hogy a kortárs zsidóság egyik része Jézusban is egy prófétát látott (Jn 4,19; 6,14; 7,40; 9,17): „Próféta ő, olyan, mint a többi próféta” (Mk 6,15; lásd még Mk 8,28); „Ez Jézus, a próféta, a galileai Názaretből” (Mt 21,11); „Nagy próféta támadt köztünk, Isten meglátogatta népét” (Lk 7,16). Ezt a felfogást minden bizonnyal csak tovább erősítette Jézusnak az Isten országára vonatkozó tanítása, amely a szinoptikusok tanúsága szerint központi helyet foglalt el a jézusi igehirdetésben. Ezzel szemben Jánosnál és Pálnál a *baszileia* kifejezés ritkábban fordul elő, ami kétségtelenül a sajátos teológiai perspektívákkal magyarázható: Jézus Krisztus személyének és Isten országának a szorosabb összekapcsolása (például Jn 3,3–5; 18,33–37). Ez a páli irányzatban, aránylag rövid időn belül, Krisztus királyságának a gondolatát eredményezi (Kol 1,13–20; 2Tim 4,1).

Az „Isten országa”-nak milyenségéről és eljövételéről alkotott különböző felfogások jelentik azt a szellemi hátteret, amelynek fényében világosabbá válik a Jézust követő messiási közösség elkülönülése a korabeli zsidóságon belül. A kereszténység és a rabbinikus zsidóság fokozatos és következetes egymástól való eltávolodásához a döntő lökést a jeruzsálemi templom pusztulása (Kr. u. 70) adta. Ez jól tükröződik a Máté szerinti evangéliumban is, amely egy jézuskövető zsidó közösség belső feszültségeiről (főleg a nem zsidók evangelizációja miatt: Mt 10,5–7; 28,18–20), megszerveződésének szükségességéről (16,18–19; 18,15–20) és a megszerveződő rabbinikus zsidósággal szembeni elmélyülő ellentétokről tanúskodik (23).

A „Mennyek országa”

Máté nem igazán használja az Isten országa kifejezést, amelyet a „Mennyek országa” kifejezéssel helyettesít. A Márk szerinti evangélium és a *Logia-forrás* (Q) felhasználásával Máté tulajdonképpen egy olyan sajátosságos rendszerrel rendelkező didaktikus jellegű írást szerkesztett, amelyből az egyes keresztény közösségek az identitásuk meghatározásához, a gyakorlati életükhöz és a megszerveződésükhöz könnyűszerrel meríthettek ihletet. Alapjában véve mindez abban a „Mennyek országa”-ról szóló jézusi tanításban rejlik, amely tanítás végigvonul Máté evangéliumán, és teljes mértékben meghatározza azt. Ezt nagyon is áttekinthető módon szemlélteti a *Jeruzsálemi Biblia*, amely a tartalmi szempont figyelembe vételével összefüggő részekre osztja a Máté szerinti evangéliumot. Ennek köszönhetően világosabbá válik, hogy a Jézus születése és gyermekkora (1–2), valamint a szenvedéstörténet és feltámadás (26–28) elbeszélése közé ékelve, a Máté szerinti evangélium tulajdonképpen útmutatóul szolgál a „Mennyek országa”-val kapcsolatos tudnivalók megismeréséhez. Ezek az ismeretek csak fokozatosan tárulkoznak fel az olvasó (hallgató) előtt:

Máté evangéliuma a „Mennyek országa”-ról

1. A „Mennyek országa” meghirdetése (3–7): Tartsatok bűnbánatot, mert közel van a „Mennyek országa” (3,2 és 4,17). Jézus azért jött, hogy beteljesítse a Törvényt. Ennek az ő tanítása új és mélyebb értelmet kölcsönöz.

2. A „Mennyek országa”-ról szóló tanítás (8–10): A csodák igazolják, hogy Jézusnak hatalma van misszióba küldeni tanítványait: „Menjete és hirdessétek: közel van a Mennyek országa” (10,7).

3. A „Mennyek országa” misztériuma (11–13,52): „Nektek adatott meg [vagyis a jézuskövető közösségnek], hogy megismerjétek a Mennyek országa titkait” (13,11). „A Mennyek országa hasonlít...” Itt válik nyilvánvalóvá, hogy lelki valóságról, lelkiségről van szó. A Tamás szerinti apokrif evangélium például arról ír, hogy a Királyság a tanítványok bensejében rejlik, de ugyanakkor rajtuk kívül is megnyilvánul (3).

4. A közösség (*ekklésia*) a „Mennyek országa” zsenge kezdete (13,53–18): „Ahol ugyanis ketten vagy hárman összegyűlnek az

én nevemben, ott vagyok közöttük.” Ez arra mutat, hogy a lelki-ségen túlmenően a „Mennyek országa” egy külső, társadalmi valóság is egyben. Jóllehet ez a jelenre vonatkozik, mégsem szűkül le arra, hanem eszkatológiai perspektívákat sejtet.

A „Mennyek országa” eljövetele

5. A „Mennyek országa” közeli eljövetele (19–25): „És a Királyságnak ezt az Örömhíret (*euangelion tész baszileiasz / evangelium regni*) hirdetik majd az egész világban [*oikumené* alatt érti itt a szerző az akkori görög-római világot] tanúvallomásként az összes nemzet színe előtt. És akkor jön el a vég” (24,14), vagyis Isten országa a maga teljességében. Ennek előjele Jeruzsálem pusztulása (24,15–28). „Nyomban e napok gyötrelmei után a nap elhomályosul, a hold nem világít, a csillagok lehullanak az égről és a mennyei erők megrendülnek. És akkor az égen feltűnik majd az Emberfia jele; és akkor a föld minden népe a mellét veri majd; és látni fogjuk az Emberfiát, amint hatalommal és nagy dicsőséggel eljön az ég felhőin. És hangos harsonaszóval szétküldi majd angyalait, hogy a szélrózsa minden irányából, az egek egyik végétől a másikig összegyűjtsék az ő kiválasztottait” (24,29–31). A „Mennyek országa” eljövetelének váratlansága miatt állandó készenlétben kell élni; a hűséges intézőhöz (24,45–51) vagy az okos szűzekhez (25,1–13) hasonlóan. Mikor ugyanis az Emberfia eljön majd az ő dicsőségében, mindenkit a tettei alapján fog megítélni (25,31–46).

Az írárok beteljesedése

A „Mennyek országá”-nak (vagy királyságának) az eljövetelét — amely arra hivatott, hogy Istennek, mint elismert, szolgált és szeretett Királynak a korlátlan hatalmát helyreállítsa az emberek között — már az Ó- (vagy Első-)szövetség előkészítette és meghirdette. Ezért hangsúlyozza annyira Máté, hogy Jézus személyében és működésében tulajdonképpen a (zsidó) írárok teljese-
tek be. Ennek érdekében módszeresen hivatkozik a Törvényre és a Prófétákra, vagyis mindazokra az iratokra, amelyek a keresztény Biblia ószövetségi részét képezik majd. Azt akarja ugyanis igazolni, hogy Jézus az a dávidi Messiás, akire már oly régen várt a választott nép, és akinek élete részleteiben is fellelhető az írásokban. A Máté-közösség teológiai opciója tehát mérsékeltebb, mint a jánosi (ahol a Közösség és a Zsinagóga szakadása már nyilvánvaló), vagy a páli opció, ahol nagyon is relativizálódik a Törvény előírásainak a betartása. Ebben a tekintetben a Máté-közösség felfogása és magatartása közelíthető ahhoz a magatartáshoz, amely a Galatákhöz írt levélben Pál ellenfeleinél tükröződik. Itt olyan jézuskövető igehirdetőkről van szó, akik elfogadják a nem-zsidók evangélizációjának a gondolatát, de fontosnak tartják a Törvény megtartását, a körülmetélést is beleértve.

Alapjában véve a Máté szerinti evangélium egy szerkezetileg jól felépített és összefüggő jézusi tanítást kínál. A zsidó Iratok megtartásával a kialakuló kereszténység szervesen beágyazódik egy kiforrott és tekintélyes régiséggel rendelkező vallási hagyó-

mányba, míg ezen Iratok átértékelése a jézusi (és főleg a húsvéti) események tükrében, időben közel a jeruzsálemi templom pusztulásához, a „Mennyek országa” eszméje révén új reménnyel és eszkatologikus perspektívákkal tölti el az alakuló közösségeket, vagy azok bizonyos részeit. Ez minden bizonnyal igaz az első keresztény nemzedék zsidó származású tagjaira, még akkor is, ha létezik egy másik irányvonal, amelyet Pál és az ő követői képviselnek. Az idő múlásával azonban az „újszövetségi” iratok keletkezési körülményei homályba merülnek, a közösségek demográfiai összetétele pedig jelentősen módosul. A zsidó származású komponens összezsugorodik, peremre szorul, vagy pedig eltűnik. Ettől függetlenül megmarad a zsidó hagyományba való beágyazódás, még akkor is, ha az átértékelődik. Sőt mi több, megjelenik a kisajátítás is, amely az igazi Izrael (*verus Israel*) gondolatban jut kifejezésre. Ennek gyökere a kereszténység és a rabbinikus judaizmus közös eredetében kereshető. Ezt tükrözi a „Mennyek országa” is a Máté szerinti evangéliumban, amely rendkívüli közkedveltségnek örvendett az ókeresztény korban.

A korai kereszténység felfogása

Kezdeti szakaszában a kereszténység egy sajátos és eredeti lelkeségi mozgalmat jelentett a korabeli görög-római civilizáció vallási arculatában: áldozat és szakralitás nélkül. A Máté szerinti evangélium „Mennyek országa” tanítása tulajdonképpen a mozgalom önmeghatározásához akart szellemi támogatást nyújtani. Sikerét annak köszönheti, hogy keletkezési körülményeitől elvonatkoztatva értelmezhető és ihletforrásnak is tekinthető. Hiszen alap gondolata a személyes erkölcsi magatartás és az egyéni belső hozzáállás kihangsúlyozása a „Mennyek országa” várásában. Aki oda be szeretne jutni, annak teljesítenie kell a bejutási feltételeket. Ezek pedig nem külsőségekben nyilvánulnak meg, hanem állandósult magatartást, sajátos életmódot feltételeznek. Egyáltalán nem véletlen, hogy az apologetikus irodalom előszeretettel beszélt a kereszténységről mint filozófiáról. Ezt azt álláspontot nagyon jól érzékelteti a második század végéről származó és egy bizonyos Diognétoszhoz címzett ókeresztény irat, amelyben az ismeretlen szerző arra hívja fel a figyelmet, hogy a keresztények nem különböznek ugyan a többi embertől, ellenben magatartásuk és életvitelük mégis mássá teszi őket. Ez a „minőségi” másság-tudat alapjában véve az egész korai keresztény irodalom egyik jellemző vonása. Megnyilvánul nemcsak a zsidósággal és görög-római kultúrával szemben, hanem magán a folyamatosan fejlődő és kibontakozó kereszténységen belül is.

A keresztény életforma ugyanis lényegesen különbözött az addig ismert vallási szokásoktól, amelyek elválaszthatatlanul ötvözödtek a társadalmi étellel, hiszen a politikai (polgári) és a

„Minőségi”
mátság-tudat

vallási gesztusok gyakorlatilag szorosan összefonódtak. Ezzel szemben a Jézus Krisztusba — mint a személyes Isten Fiába és Megváltóba — vetett hiten alapuló egyéni üdvözülés eszméje teljesen új szemléletmódot jelentett a társadalmi és a vallási dimenziók szétválasztása révén. A misztériumkultuszokkal ellentétben — amelyek iránt egyre inkább fokozódott az érdeklődés, de amelyek valójában csak az uralkodó vallásosság személyesebb elmélyítését jelentették — a kereszténység a vallásosság teljes egyéniesítését javasolta a hit és a megtérés (*metanoia*) révén. Ezzel párhuzamosan a görög gondolkodás ciklikus időfelfogása helyett mindinkább a történelem lineáris szemléletét honosította meg. Ebben kétségtelenül szerepet játszott az első keresztény nemzedék reményteli várakozása Krisztus közeli újraeljvetelésében (*parúzia*) és a „Mennyek országa” megvalósulásában, amely egyben a Teremtéssel kezdetét vett történelem beteljesülését is jelentette volna.

Millenarizmus

A Jézus-eseményektől időben fokozatosan eltávolodó és az időszakos üldözéseknek kitett korai kereszténységen belül — a Jel 20,1–10 hatására —, különösen Kis-Ázsiában (Papiasz, Hippólitosz) és a materialista színezetű felfogást valló kis-ázsiai irányvonal befolyása alatt álló nyugati részben (Lyoni Iréneusz, Jusztinosz vértanú, Tertullianus, Karthágói Cyprianus) elterjedt az a nézet, miszerint Krisztus második eljövetele tulajdonképpen egy *ezeréves királyság* kezdetét jelenti majd. Ebben a királyságban, amely beékelődik a korabeli jelen és az eszkatológiai „Mennyek országa” közé, az addig elhunyt és ekkor feltámadt igazak dicsőségben együtt uralkodnak Krisztussal.

Ezzel a materialista színezetű millenarizmussal szemben az alexandriai keresztény irányvonal egy sokkal spirituálisabb és mélyebb eszkatológiát vallott. Ez egyrészt azzal magyarázható, hogy a zsidó közösség Kr. u. 115–117-es tragikus pusztulása miatt az apokaliptikus befolyás csak gyengébben érvényesült, a helyi keresztény közösség gyakorlatilag csak a görög-római szellemi kultúrkörnyezettel szemben kellett önazonosságát meghatároznia, és konfliktusmentesen sajátíthatta ki a hellenista zsidóság szellemiségét, például Philón allegorikus bibliamagyarázatát. Így Órigenész, a korai kereszténység legkiemelkedőbb egyénisége *Az alapelvekről* (II, 11, 2–3) szóló alapvető művében már allegorikusan magyarázza a Jel 20–21-et, és gyakorlatilag megfosztja a millenarizmust írásos alapjaitól. Az *imádságról* című írásában pedig — a „Jöjjön el a te országod” (Mt 6,10; Lk 11,2) kéréssel kapcsolatosan — úgy fogalmaz, hogy aki Isten országa eljöveteleért imádkozik, ésszerűen kéri, hogy őbenne növekedjék, gyümölcsözőn és beteljesüljön Isten uralma. „Az Úr oly módon lakik mindazon szentekben, akiknek Isten a királyuk és akik az ő spirituális törvényeinek engedelmeskednek, mintha egy jól igazgattott városban lakna. A tökéletes lélekben jelen van az Atya, és

Irodalom:

Dictionnaire Encyclopédique du Christianisme Ancien. 2. vol., Paris, 1990.; *La Bible de Jérusalem*. Paris, 1998.;

Règne (ou Royaume) de Dieu. In: Dictionnaire de la Bible. Supplément, T. X, Paris, 1985, 2–199.; Duling, Dennis C.: Kingdom of God, Kingdom of Heaven. In: The Anchor Bible Dictionary, vol. 4., New York – London, 1992, 49–69.; Finkelstein, Israel – Silberman, Neil Asher: La Bible dévoilée. Les nouvelles révélations de l'archéologie. Bayard Editions, Paris, 2002.; Grappe, Christian: Jésus parmi d'autres prophètes de son temps. Revue d'Histoire et de Philosophie Religieuses 81 (2001), 387–411.; Haag, Herbert: Bibliai Lexikon. Szent István Társulat, Budapest, 1989.; Origène: La prière. Introduction, traduction et notes par A.-G. Hamman. (Les Pères dans la foi, 2), Migne, Paris, 1995.; Origène: Az imádságról és a vértanúságról. (Ókeresztény írók, 14), Budapest, 1997.; Moreschini, Claudio — Norelli, Enrico: Histoire de la littérature chrétienne antique grecque et latine. I: De Paul à l'ère de Constantin. Genève, 1995.

Krisztus együtt uralkodik az Atyával...” Órigenész szerint Isten uralmával kapcsolatosan azt is meg kell jegyezni, hogy „lehetetlen összebékíteni az igazságot az igazságtalansággal, a fényt és a sötétséget, Krisztust és Beliart; hasonlóképpen a bűn uralma is összeegyeztethetetlen az Isten uralmával. Ha azt akarjuk, hogy Isten uralkodjék felettünk, soha ne uralkodjék halandó testünkön a bűn” (25).

Az alexandriai irányvonal egy másik jeles képviselője, Dénes püspök (+264) a millenarista eszmék cáfolatára elsőnek vonja kétségbe a Jelenések könyvének jánosi eredetét. Érvelését elsősorban filológiai elemzésre alapozza. Elgondolása szerint amennyiben kétséges az írás apostolisága, annak hordereje is lényegesen csökken (Euszebiosz: Egyháztörténet VII, 25, 6–27).

A harmadik század első felében alkotó Órigenész még mélyen kapcsolódik a kereszténységet elsősorban lelkiségi mozgalomként tekintő felfogáshoz. Hatása mindenképp meghatározó a keresztény teológiai fejlődés szempontjából. Ez a hatás azonban lényegesen gyengébb a nyugati, és egyre inkább latin kifejezésű kereszténységen belül. A kereszténység két része között kialakuló különbség egyik szembevető megnyilvánulása, hogy amíg Nyugaton kétséget kizáróan jánosinak és apostolinak fogadták el a Jelenések könyvét, addig Keleten hosszú ideig visszautasították azt. Hasonló a millenarizmussal szembeni hozzáállás is: Nyugaton az irányzat ellankadt ugyan, de teljesen soha nem tűnt el, és időről időre előbukkanva mind a mai napig érezteti hatását; Keleten azonban következetesen harcoltak ellene, és így a 4. század végén a millenarizmus többnyire már csak emlék.

Nagy Konstantin uralkodásával kezdődően és a kereszténység hivatalossá válásával az Isten országa eszme politikai dimenziót is nyert, egyháztani jellege megerősödött, és mint eszkatologikus valóság talán sokkal inkább elhalványodott. De amennyiben a kereszténység megszűnt lelkiségi mozgalom lenni, intézményes alapon szerveződő vallássá alakult át és társadalmi, politikai szerepet vállalt. Újra összekapcsolta tehát a politikát és a vallást, s ez valószínűleg nem is történhetett másként.

A farizeusok megkérdezték tőle, hogy mikor jön el az Isten országa. Ezt válaszolta: „Az Isten országa nem jön el szembevető módon. Nem lehet azt mondani: Nézzétek, itt van vagy amott. Mert az Isten országa közöttetek van” (Lk 17,20–21).